

Явор ГЪРДЕВ

НГДЕК "Св.Константин-Кирил Философ",  
София

## Комплексът "Бог съм" или Феноменът Калигула

"Няма нищо нито на този свят,  
нито на онзи, което да бъде  
достойно за мен."

Албер Камю, "Калигула",  
4-то д-вие, 14 сцена

*"Quartus habet solium ficto patre caesariato  
Calvus caesariae invenis, cui Roma ministrae est.*

*Feta veneficiis URBS impia serviet uni.*

*Quo puer ibat equo vectus calcatus eodem*

*Se iuvenem ferro cecidisse fatetur equino."*

Robert Graves, "I, Claudius"

"Четвъртият космат, който ще завладее Рим,  
ще бъде син, ала не син на мъртвия космат.

Космат с плешиво теле,

ще покрусн града с отрова и със богохулство

и ще загине от ритника на стария си кон,

който е яхал като дете."

Робърт Грейвс, "Аз, Клавдий"

Гай Цезар Калигула – "четвъртият космат", властвал над Рим и над света, преминава през историята подобно на Фаетон, оставяйки след себе си огън и пепелища. Според съвременниците си той е "еманация на абсолютно зло", "средоточие на всички пороци", "перверзен тиран-главорез" и т.н. В по-нови времена суетни оратори използват името му, за да изрисуват живописни портрети на политическите си врагове; други, описвайки го, доказват колко са лоши фашистите; трети го изтипосват в натура и с лавров венец върху плакатите на порнографския кич, който бълват, след което се перчат с идеите, почерпани от историята... А зад захаросаната обложка на митологемата Калигула всъщност се крие една доста сложна душевна драма, един непреодолим конфликт със себе си и със света.

Ако пренебрегнем наложилите се с течение на вековете представи за тирана Калигула и се опитваме да вникнем в неговата драма, съчувствайки и състрадавайки, тогава, убеден съм, ще погледнем на него от съвсем друг ъгъл.

Кой е Гай Цезар Калигула?

Издънка на Клавдиевия род, син на Германик – общият любимец, малкият Калигула от самото си раждане бил в центъра на общественото внимание. Глезен и ухажван в Рим и боготворен от легионерите на баща си, Гай, с умиление наричан от войниците Ботушчето (caligula), в съвсем ранна възраст имал възможността да осъзнае колко важна е неговата персона за заобикалящите го, да разбере цената си и да се увери в собствената си незаменимост. Разказват, че осиновителят му – император Тиберий, обичал да казва: "Оставям Гай да живее за свое собствено нещастие и за нещастieto на другите!". И тъй като за нещастieto на другите много нещо е изписано, то предмет на

## НОРМИ НА ПОВЕДЕНИЕ В РИМ ПРЕЗ I В. ОТ Н.Е.

За да знаем кога едно поведение е ненормално, необходимо е да имаме някакъв приличен критерий за норма. Първи век от новата ера и Рим са времето и мястото, където подобен критерий почти не съществува. Спазването на строгите правила за поведение в обществото от републиканските безметежно-идилични времена на Марк Порций Катон Стария през първи век от новата ера вече се възприема по-скоро като ексцентрично изключение, отколкото като някакво обвързващо задължение. Нещо повече, бидейки верен на определени традиционни порядки, всеки близък до кръговете на властта човек рискува да бъде обвинен в липса на изтънченост, добър вкус и усет и дори в недодялана просташина. Понякога старомодния патрициански пуританизъм би могъл да се изтълкува в двора дори като т.нар. "обида на величието". В тази обстановка единственият що-годе устойчив критерий за адекватно поведение в обществото е лоялността (разбирай тотално угодиичество) към императора и символизираната от него висша държавна власт. При такива условия на общуване в двора, при които е невъзможно личността да изгради трайна линия на поведение, а по-скоро се опитва да се съобразява с житейските ситуации и да реагира според момента, наистина е много трудно да се намери границата между норма и патология. В такова време на размити стойности и неустойчиви ценности се ражда, живее, управлява и умира Гай Цезар Калигула.

### КОМПЛЕКСЪТ "DEUS SUM"

Раздвояването на личността на Калигула започва още в неговото детство. Възпитаван в не особено строг религиозен дух на преклонение пред божествата от гръко-римския пантеон, пред обожавания Гай се изпречил трудният въпрос, дали сам той е част от този пантеон или не. Ще видим, че това съмнение, възникнало още в ранна възраст, впоследствие ще се отрази пагубно на неговата психика. Първоначалното объркване и въпросът: "Бог ли съм?" не получават лесно своето разрешение в съзнанието на малкия Калигула, а околните със своето поведение провокират още повече това объркване. Отношението на войниците на Германик към малкия Ботушко е първата впечатляваща изява на преклонение, която шокира детето и го кара да се пита: "Кой съм аз?". В съзнанието на Германиковите легионери Калигула е нещо средно между талисман, тотем, фетиш и бойно знаме. Това постоянно натякване, подчертаващо извънредния статут на Гай в легиона, подсилва линията на раздвоение на личността тъкмо в периода на нейното формиране. Докато се лута, търсейки отговор на въпроса: бог ли е или не, Калигула продължава да вижда в социалното пространство около себе си еднакво убедителни доказателства в полза и на първия и на втория от възможните отговори. Светоний свидетелства: "... (войниците) отстъпили едва когато разбрали, че отдалечават Калигула, поради опасността от бунт, за да го предадат под защитата на най-близкия град. Чак тогава, обзети от разкаяние, хванали и задържали колата, молейки да не им нанасят такъв позор." По този начин само с присъствието си Калигула успява да предотврати бунт в армията, което в съзнанието му се отразява като поредна изява на неговата свръхестествена надареност. Колебанието между очевидно и вътълпявано води малкия Гай до невъзможност да ситуира себе си в социалното пространство и да възприеме адекватна линия на поведение спрямо заобикалящия го свят. Той действа ту от позицията на бог, ту от позицията на човек. Това рефлектира

върху неговата психика, като му отнема всякаква стабилност и устойчивост. Балансирането между сакралното и профанното, честото залитане в едното от тези две пространства и коренно различното себепреживяване, зависещо от мястото, момента и настроението, вкарват Калигула в едно перманентно стресово състояние. И тъкмо на базата на този стрес, върху подвижната раздвояваща граница на търсенето на истината за себе си, се изгражда характерът на бъдещия император. Като че ли комплексът "Бог съм." или по-точно "Бог ли съм?" е определящият във формирането на странната му психика и е база на непредвидимите реакции и очевидната му неадекватност. Фактът, че като дете е страдал от епилепсия само доукрепва у Гай фикс идеята за божественост. Известно е що за болест е епилепсията и кой е боледувал от нея.

Отново съдейки по сведенията, които дава Светоний, Калигула трудно понасял душевните си терзания и се опитвал да ги отстрани: "Сам знаел за душевната си болест и неведнъж имал намерение да се оттегли и да проясни съзнанието си." Интересно е мнението, че той е "осъзнавал" душевното си страдание. Това не е характерно за психопатите. И наистина, макар че извършва далеч по-идиотски неща от Клавдий, Калигула не е определян от никой автор като "imbecillus" – идиот, прозвище, с което чичо му е увенчаван нееднократно. Този факт идва да покаже, че в контекста на бесовската си епоха Гай съвсем не е изглеждал психопат (като чичо си), а по-скоро ексцентричен характер, гарниран с голямо въображение и малка (съвсем допустима) доза лудост.

## ИЗХОДЪТ

Болезненото състояние на душевно страдание естествено предполага постоянен стремеж да се преодолее болката и да се намери някаква устойчивост. Но какъв би могъл да бъде изходът?

1. Търсенето на бога извън себе си? Калигула не е предразположен към такъв изход, тъй като специфичният му комплекс не му позволява да влезе в пътя на нормалните взаимоотношения човек – бог. Неговият проблем е в това, че не може да се постави в позицията на търсещ бога смъртен, защото самият акт на поставяне в подобна позиция предполага вече завършен процес на осъзнаване и признаване на собствената човешка природа. Калигула изпитва страх от самоситуирането си сред простосмъртните. Съзнанието му е по-такъв начин раздвоено, че той не може да се постави в основата на вертикалата, пространствено регулираща взаимоотношенията човек-бог. Той вижда себе си на едно ниво с другите богове, което предполага равнопоставеност и общуване по хоризонтала със "себеподобните" божества. Така опитите за търсене на бог вън от самия него предварително са обречени на провал. В своята неориентираност Калигула отива още по-далеч: той изкривява дори и тази крехка хоризонтала, като се поставя на върха на пантеона в имажинерно привилегирована позиция спрямо другите богове.

2. Смърт? Едва ли. Слаб по характер, Гай изпитва неистов страх от смъртта и последната идея, която би му дошла, е да се самоубие.

3. Ексил? Колкото и да изглежда странно, тъкмо това избира Калигула. Само че неговото бягство има твърде специфични характеристики. То е изцяло вътрешно и в никаква степен не е свързано с преодоляването на физически пространства. Причината за страданието на Калигула е почти изцяло в него (другите са причина за нещастieto му, доколкото от конюнктурни подбуди поддържат илюзиите му), поради което той няма за цел да бяга от заобикалящото го, каквато обикновено е целта на ексила. Разгулно-хедонистичната

природа на императора не би могла да понесе и отдаването на какъвто и да било аскетичен метод за бягство от себе си. Вглеждайки се в двете свои същности: човешката и божествената, Калигула определя целта на вътрешното си бягство, решавайки да напусне човека в себе си и да се слее изцяло с другото си "аз" – божественото. Но както би могло да се предположи, този му опит не успява. Първата стъпка на императора към сливането с бога е също погрешна: той се втурва да докаже на заобикалящите го, че в него живее бога. Но "ексилът" не е и не може да бъде "екзитус", както смята Никола Казански ("В очакване на Гог и Магог", в. "Култура", бр.14, 1991). Това твърдение важи и за специфичното вътрешно бягство на Калигула, което, както ще видим по-нататък, има своите тежки последствия в пространствата вътре и вън от самия него. Стремешът за самодоказване и съпровождателната трескава активност отварят пътя не към някакъв изход или устойчиво състояние, а провокират последвалото самостъпкване и самоизяждане на личността. Вътрешната язва, породена от комплекса "Deus sum", инфектира и започва да нараства, вече разчопляна от по-опасния и пагубен за личността и заобикалящото я комплекс "Creator sum". Оттук нататък Калигула действа не като съмняващ се в себе си богочовек, а като самодоказващ се бог-творец (deus-creator), който бълва в околното пространство свой собственосътворен божествен продукт. С всеки от своите "творчески" актове Гай изгражда около себе си собствен свят, в който се чувства пълноценен бог-творец. Макар че тази имагинерна материя не е устойчива и никак не решава психическия проблем на императора, все пак в началото той се усеща като пълновластен господар в нея и престава да изпитва така присъщия му страх. "Дванадесетте Цезари" изобилстват на примери за това негово "сътворение": "Решено било също денят, в който получил властта да се нарича Парилии, като знак на второ основаване на Рим" (кн.4, гл.16); "... искал най-вече да прокопае Истмийския провлак в Ахая..." (кн.4, гл.21); "... прибавил към Сатурналиите още един ден и го нарекъл Ювенал." (кн.4, гл.17); "Освен това измислил ново и нечувано досега зрелище. Построил мост от Бая до ПUTEОЛАНските скали, дълъг почти три хиляди и шестотин стъпки: събрал отвсякъде товарни кораби, наредил ги в две редици на котва, насипал отгоре им земя и я изравнил като Апиевия път... Като малък съм слушал дядо си да споменава причината за това дело, която му разкрили доверени хора от двореца: когато Тиберий, загрижен кой да го наследи, бил по-склонен към родния си внук, Тразил го уверил, че за Гай има такива изгледи да стане император, каквито да прескочи на кон Байския залив". (кн.4, гл.19). Както става ясно, Калигула е успял да докаже докъде се простират възможностите му на бог.

Отприщаната креативност, провокирана от фикс идеята да се докаже като бог, има за свое последствие тоталната изолация на Гай от неговите партньори в социалното общуване, които виждат, че оттук нататък от него може да се очаква всичко и едностранно пресичат своите пътища за пълноценна комуникация с него. Тъй като императорът не робува на никакви конвенции и поведението му е непредсказуемо, целта на всеки един от имащите допир с него, е да запази главата си на мястото ѝ.

Креативните актове на Калигула заприличват на детска игра с кубчета. Той изгражда в кръг около себе си стена от "божествени творения", която му отрязва всички пътища за комуникация с онези, чиято участ би трябвало да му е подвластна. Въпреки безизходицата, в която попада, Калигула все по-трескаво и невротично се стреми да затвърди божествения си статут, което само довършва процеса на неговата самоизолация. Светоний описва Гай в търсене на място сред боговете: "Наредил да бъдат донесени от Гърция статуи на божества, известни като много почитани и изкусно изработени, между които и статуята на Юпитер Олимпийски, и вместо техните глави – да

поставят неговата; продължил Палатинския дворец чак до форума, а храма на Кастор и Полукс превърнал в предверие и често заставал между братята богове и приемал почестите, които му оказвали посетители; някои го поздравявали като Юпитер Латински. Посветил си специален храм с жреци и най-избрани жертви. В храма сложил своя златна статуя в естествена големина и всеки ден я обличал с дрехите, които носел... Нощем, когато сияела пълна луна, често я канел в обятията и в леглото си, а през деня разговарял насаме с Юпитер Капитолийски, като ту му шепнел нещо или сам накланял към него ухо, ту му говорел високо и дори се карал с него."

Гонейки своята божественост, Калигула потъпква всяко чуждо право, за да присвои и върховната божествена функция, тази на съдника. Той иззема правото да оперира с чуждите съдби, като не се задоволява да бъде само оръжие в ръцете на съдбата – "flagrum Fatorum", а се стреми сам (подобно на парките) да я моделира. Гай си внушава, че съдботворчеството и съдничеството са негови периметри на действие, естествено следващи от факта, че е бог. Той заявява на баба си Антония: "Memento, omnia mihi et in omnis licere" – "Помни, че на мен ми е позволено всичко по отношение на всички!" (кн.4, гл.29)

В отношението си към боговете Калигула е твърде странен и непоследователен. Той ту интимничи и фамилиарничи с тях, ту не пропуска сгоден случай да покаже своята горда неприязън към тях ("... и презирал боговете" – Светоний, пак там), ту изпада в панически страх при техните знамения ("При най-слабите гръмотевици и мълнии затварял очи и покривал глава, а при по-силни скачал и се скривал под леглото." – Свет., кн.4, гл.51). Всички тези прояви на стреса ясно очертават картината на постепенна трансформация у Калигула на комплекса "Бог съм." в комплекс "Човек съм". Явно себепреживяването като бог не е дотам пълно, защото в съзнанието му остава натрапчивата идея за човека, подхранвана и от болезнените примери на чисто човешко безсилие. Този трансформиран комплекс подтиква Гай към един почти отчаян страдалчески устрем за ново самоутвърждаване: "При строежа на имения и вили най-много желаел да направи това, което изглеждало напълно невъзможно; и така, бентове се вдигали в най-дълбоко и бурно море, тунели се дълбаели в най-твърди скали, полета се извисявали с насип чак до планините, планинските била се изсичали и превръщали в равнини: и всичко това с невероятна бързина, понеже забавянето се заплащало със смърт."

Всички приведени по-горе примери свидетелстват за това, че Калигула не е просто един от последователите на източната теократична мода в управлението на световната империя, а е човек, чието душевно равновесие е трайно нарушено благодарение на същата тази теократична идея.

## ИНЦЕСТУАЛНАТА ЛЮБОВ

Понеже инцестуалната любов е присъща на боговете, Калигула я схваща и като едно чисто формално доказателство за своята принадлежност към тях. Ако за Едип инцестът е мрачна бездна, скрила върховното страдание, то за този римски император-бог той е едва ли не задължение, съпровождащо необикновения му статут. Инцестуалната любов в едно от задължителните правила на играта в имажинерния свят на този неуравновесен "homo ludens". Калигула започва своите кръвосмесителни връзки по зова на плътта и едва по-късно осъзнава тяхното значение за себе си. Първият негов инцест изглежда като типична проява на *libido carnalis* без каквото и да било друг умисъл ("Смята се, че на Друзила (сестра му), отнел девствеността още непълнолетен и веднъж баба му Антония, която ги възпитавала, ги уловила при сноше-

ние.", кн.4, гл.24), но по-нататък императорът се оказва удивително постоянен в своя инцестуален нагон: "С всичките си сестри живял в позорни връзки..." (кн.4, гл.24). След това у него се наблюдава едно желание за показност: "Хвалел се, че майка му била родена от кръвосмешение, което Август бил извършил с дъщеря си Юлия..." (кн.4, гл.23). Своеобразният екзхибиционизъм на Калигула като че ли още веднъж цели да покаже, че той живее като боговете: "Открито се държал с нея (с Друзила) като със законна съпруга." (кн.4, гл.24). Като последно потвърждение на тази теза може да се изтъкне и факта, че императорът изисквал от поданиците си да почитат инцестуалния му брак като свещен, а брачната му партньорка и сестра като богиня: "Когато умряла, обявил траур и се смятало за углавно престъпление да се смееш, да се къпеш, да обядваш с родителите, жената или децата си... Оттогава нататък при най-важните дела, пред събранието на народа и пред войниците си се заклевал винаги в името на божеството Друзила." (кн.4, л.24)

Тази поредица от предварително обречени опити за самодоказване, предизвикана от един насаден още в детството комплекс, фактически разрушава личността. Тя довежда Калигула до интелектуален и емоционален колапс, последван от безнадеждно оглупяване. Маниакалната му фикс идея за божественост го довежда до една особено тежка лудост, трудно поносима за околните и пагубна за държавните дела. Тя е и причина за последвалото убийство на императора, извършено от заговорници начело с преторианския трибун Касий Херея – остроумно определен от Робърт Грейвс като "стария кон, който (Калигула) е яхал като дете."

#### КАЛИГУЛА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА АЛБЕР КАМЮ

В предговора си към пиесата "Калигула", написана през 1944 г., Алберт Камю определя драмата на своя герой като "трагедия на ума". Според самия автор силата на екстаза на Калигула и неговата разрушителна ярост са породени от страстта му да живее. Стъпвайки на тази база и поставяйки си за цел да разкаже историята на "едно възвишено самоубийство", Камю създава екзистенциална драма – парадигма. В определен смисъл героят Калигула би могъл да се счита за драматургичен аналог на Сизиф – образът-символ на екзистенциализма.

Желанието за себеутвърждаване на Калигула всъщност е неутолима жажда за пълноценен живот; жажда, изпепеляваща стотици хора; жажда, погребваща спокойствието и уравновесеността, жажда, предизвикваща душевни язви; жажда, която изтощава тялото и поглъща живителните му сокове; жажда, която просмуква, разрушава, деградира и смазва личността и в крайна сметка я поглъща в себе си, утолявайки се едва тогава.

Използвана е пиесата на Алберт Камю "Калигула", а също така и *C. Svetoni Tranquilli, De vita Caesarum, I.IV., "C. Caligula"*, като е цитиран българският превод на Анна Николова.

# ФИЛОСОФИЯ

СПИСАНИЕ ЗА УЧЕНИЦИ

Ханс-Георг ГАДАМЕР

Бертранг РЪСЕЛ

Жил ДЕЛЪОЗ

Хайнрих ЕКО

Хорхе Луис БОРХЕС

и

други не по-малко  
интересни мислители

3/91